

ZAJĘCIA nr 5

ZAGADNIENIA TEORETYCZNE DO PRZYGOTOWANIA NA ĆWICZENIE: „Genom jądrowy i mitochondrialny”

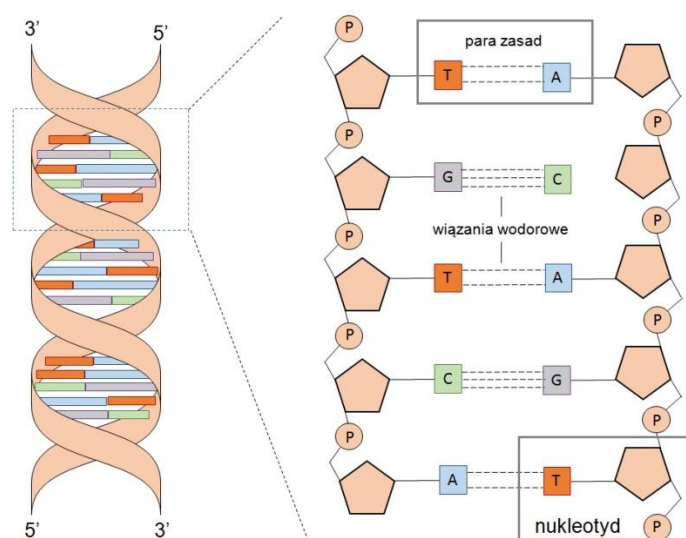
Budowa genomu jądrowego i mitochondrialnego. Replikacja genomu jądrowego. Ekspresja genu (transkrypcja i translacja).

LITERATURA

1. *Alberts B., Bray D., Hopkin K., Johnson A., Lewis J., Raff M., Roberts K., Walter P.: Podstawy biologii komórki. PWN, Warszawa 2009.*
2. *Brown T. : Genomy. PWN, Warszawa 2001*

I. Część teoretyczna

Genom to całkowity DNA (kwas deokserybonukleinowy) zawarty w komórce danego organizmu. Częsteczka DNA składa się z dwóch przeciwrównolegle ułożonych łańcuchów polinukleotydowych, które owijają się wzajemnie tworząc podwójną helisę (Rysunek 1). Podwójna helisa jest utrzymywana dzięki wiązaniom wodorowym między adeniną i przeciwległą tyminą (A-T) oraz cytozyną i przeciwległą guaniną (C-G). Liczba par zasad (pz) jest używana do określenia wielkości genomu (długości DNA).

Rysunek 1. Schemat budowy DNA.

1. Budowa genomu jądrowego

Genom jądrowy składa się z liniowych cząsteczek DNA, zlokalizowanych w chromosomach. Zawiera geny i sekwencje związane z genami oraz DNA pozagenowe. Ludzki genom jądrowy ma wielkość około 3 miliardów par zasad (3000 mega par zasad, Mpz) i zawiera około 25 tysięcy genów w pojedynczym zestawie chromosomów ($n=23$). Geny i sekwencje związane z genami stanowią 30% genomu, natomiast pozostała część genomu (70%) to DNA pozagenowe.

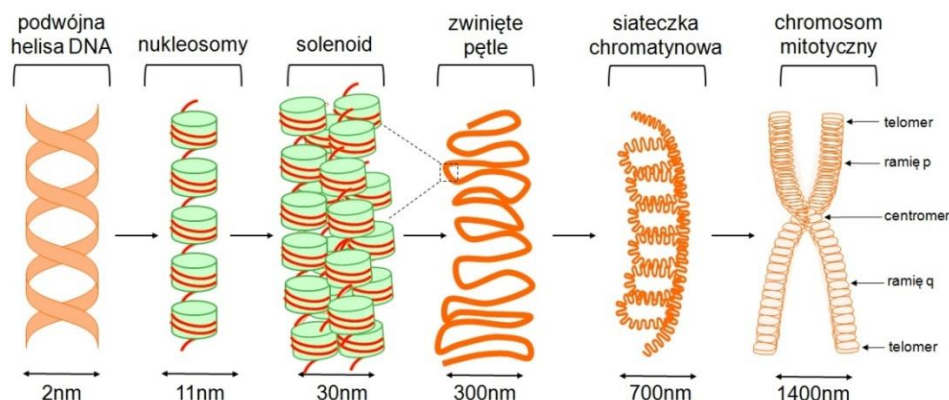
Genom jądrowy człowieka (3000 Mpz)	
Geny i sekwencje związane z genami (900 Mpz)	DNA pozagenowy (2100 Mpz)
<p>DNA kodujący - eksony (90Mpz)</p> <p>DNA niekodujący (810 Mpz): introny, sekwencje promotorowe, początkowe i końcowe genów, pseudogeny</p>	<p>Pojedyncze sekwencje o małej liczbie kopii (1680 Mpz)</p> <p>Seqwencje powtórzone (420 Mpz):</p> <ul style="list-style-type: none"> - powtórzenia tandemowe (satelitarne DNA) - powtórzenia rozproszone w genomie (retrotranspozony i transpozony)

Całkowita długość DNA w podwójnym zestawie chromosomów (46 chromosomach) wynosi około 6,4 miliardów par zasad.

Upakowanie DNA w chromosomach (Rysunek 2)

DNA jest upakowany w chromosomach dzięki połączeniu z białkami – histonami. Kompleks DNA z histonami nazywany jest chromatyną. Podstawową jednostką strukturalną chromatyny jest nukleosom. Nukleosom zawiera dwuniciowy DNA o długości 146 par zasad, owinięty wokół rdzenia białkowego, składającego się z ośmiu białek histonowych (po dwa histony H2A, H2B, H3 i H4). Nukleosomy są połączone ze sobą krótkimi odcinkami DNA łącznikowego. W wyniku zwijania się nukleosomów powstaje struktura zwana solenoidem lub włóknem o średnicy 30 nm. Solenoid i nukleosomy można obserwować w jądrach interfazowych w mikroskopie elektronowym. Natomiast podczas podziału jądra komórkowego, chromosomy występują w stadium silnie skondensowanym i można je oglądać w mikroskopie świetlnym. W chromosomie mitotycznym wyróżnia się ramię krótkie (p), ramię długie (q), centromer i telomery. Centromer utrzymuje razem dwa chromosomy siostrzane (chromatydy) i jest miejscem przyłączenia się mikrotubul. Jest on utworzony z

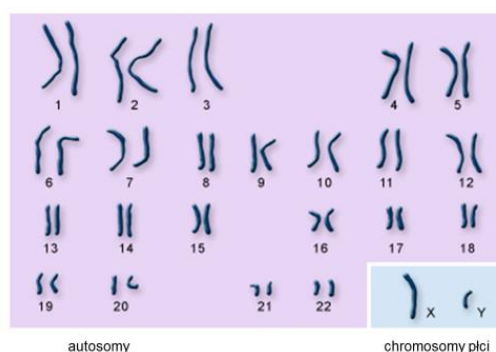
wielu kopii sekwencji powtórzonych tandemowo (heterochromatyna konstytutywna). W obrębie centromeru powstaje kompleks białek nazwany kinetochorem, który przyłącza

Rysunek 2. Stopnie upakowania DNA w chromosomach.

podwojone chromosomy do wrzeciona podziałowego i umożliwia ich segregację. Telomer to region końcowy każdej chromatyd, utworzony z setek kopii powtórzeń tandemowych (5'-TTAGGG-3'). Skracają się one podczas każdego podziału komórki.

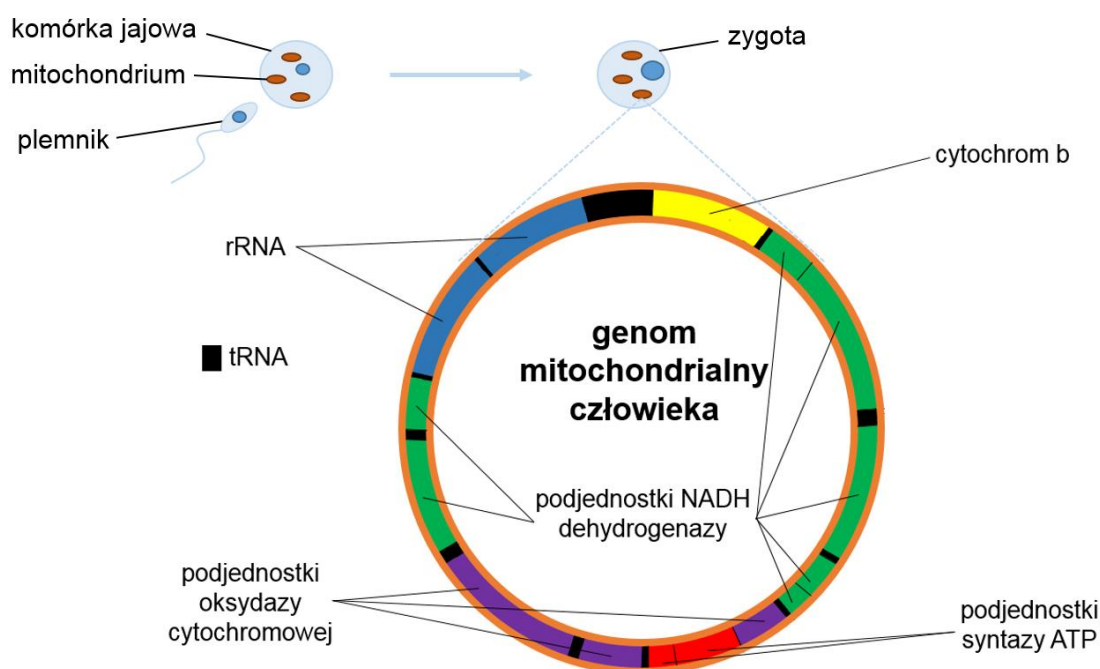
Każda komórka człowieka (z wyjątkiem komórek rozrodczych) ma dwie kopie chromosomów: jedną odziedziczoną po matce, a drugą odziedziczoną po ojcu. Kompletny zestaw chromosomów w komórce to kariotyp. Tworzą go 22 pary homologicznych chromosomów autosomalnych i jedna para chromosomów płci: XX (kobieta) i XY (mężczyzna; Rysunek 3).

Rysunek 3. Kariotyp komórki człowieka (mężczyzna). Źródło: U.S. National Library of Medicine.

2. Budowa genomu mitochondrialnego człowieka (Rysunek 4)

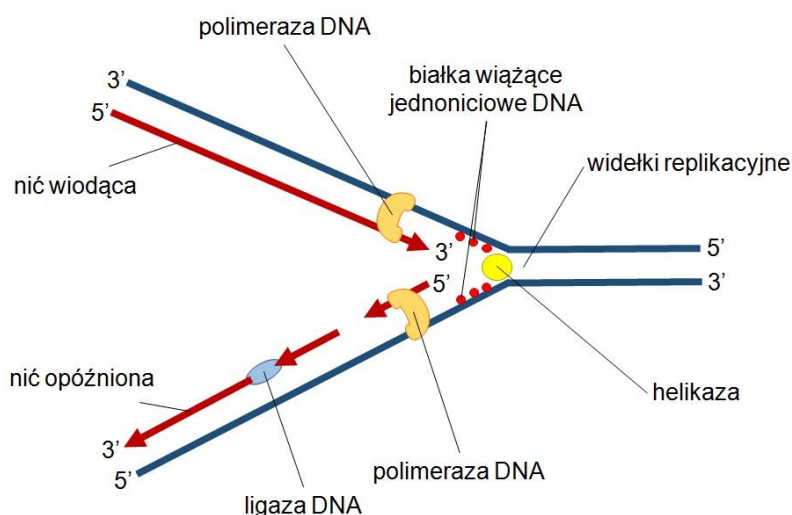
Genom mitochondrialny (*mtDNA*) to kolista dwuniciowa cząsteczka DNA, występująca w wielu kopiach. Jest dziedziczony wyłącznie po matce (w komórce jajowej jest około 100 000 mitochondriów, a w plemniku około 100; po zapłodnieniu ojcowskie mitochondria są niszczone). Ludzki genom mitochondrialny ma długość 16569 par zasad (co stanowi mniej niż 1% całkowitego DNA w komórce). Zawiera 37 genów, w tym 22 geny kodujące tRNA, 2 geny kodujące rRNA oraz 13 genów kodujących białka łańcucha oddechowego (cytochrom b, 3 podjednostki oksydazy cytochromowej, dwie podjednostki ATP-azy, 7 podjednostek dehydrogenazy NADH). Pozostałe białka mitochondrialne (ok. 1500) są kodowane przez genom jądrowy. Geny kodujące białka mitochondrialne nie zawierają intronów, leżą blisko siebie i odstęp między nimi są niewielkie. Mutacje w genach *mtDNA* nasilają się w miarę starzenia się komórki i mogą przyczyniać się do rozwoju chorób mitochondrialnych.

Rysunek 4. Budowa genomu mitochondrialnego człowieka.

3. Replikacja genomu jądrowego (Rysunek 5)

Jest to proces syntezy nowej kopii genomu. Każdy łańcuch macierzystej cząsteczki DNA służy jako matryca do syntezy jednego nowego łańcuch polinukleotydowego. Replikacja rozpoczyna się zawsze w tych samych miejscach cząsteczki DNA, nazywanych miejscami ori (ang. *origin* – początek). Do tych miejsc przyłącza się enzym – helikaza oraz białka wiążące jednoniciowe DNA. Helikaza odpowiada za rozplecenie dwuniciowej helisy i utworzenie widełek replikacyjnych, natomiast białka wiążące jednoniciowe DNA przeciwdziałają ponownemu połączeniu się obu nici. Za syntezę nowych nici DNA odpowiadają polimerazy DNA. Jedna nowa nić DNA jest syntetyzowana w sposób ciągły (nić wiodąca), a druga nowa nić jest tworzona w krótkich fragmentach (nić opóźniona). Przerwy pomiędzy fragmentami DNA są łączone przez enzym ligazę DNA.

Rysunek 5. Schemat replikacji DNA z uwzględnieniem enzymów uczestniczących w tym procesie.

4. Ekspresja genu: transkrypcja i translacja

Gen jest odcinkiem genomu o określonej sekwencji zasad nukleotydowych, który koduje pojedyncze białko lub RNA (tRNA lub rRNA).

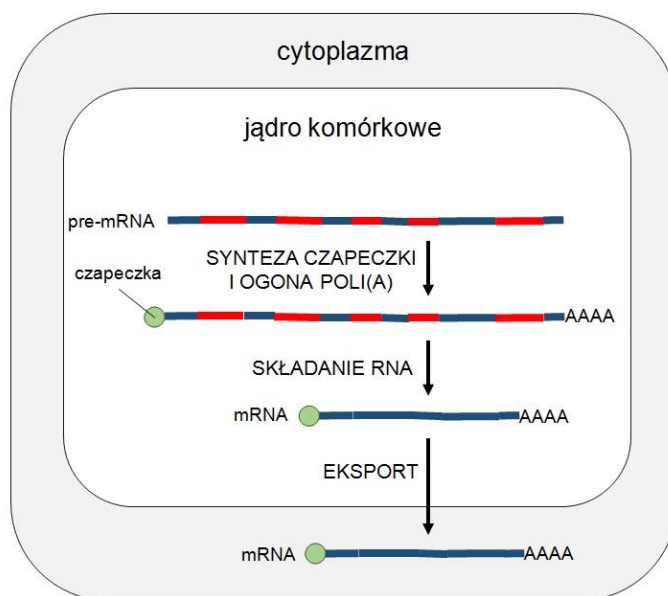
Transkrypcja to przepisanie sekwencji nukleotydów genu na sekwencje nukleotydów RNA. Pierwszy etap (inicjacja transkrypcji) polega na utworzeniu kompleksu złożonego z polimerazy RNA i dodatkowych białek (tzw. podstawowych czynników transkrypcji) w pobliżu początku genu (miejsce promotorowe; najczęściej sekwencja TATA). W drugim etapie polimeraza RNA przesuwa się wzdłuż genu, rozplata dwuniciową helisę i syntetyzuje pierwotny transkrypt (pre-mRNA) (zawsze w kierunku 5'-3'). W procesie tym biorą udział 3 różne polimerazy RNA:

- polimeraza RNA I - odpowiada za transkrypcję genów kodujących rybosomalne RNA (rRNA),
- polimeraza RNA II - przeprowadza transkrypcję genów kodujących białka,
- polimeraza RNA III - odpowiada za transkrypcję genów kodujących transportujące RNA (tRNA).

Transkrypcja kończy się, gdy polimeraza RNA napotka kodon stop.

Po transkrypcji, pre-mRNA kodujący białko podlega obróbce (dojrzwaniu) (Rysunek 6). Do końca 5' dołączany jest nietypowy nukleotyd, zwany czapeczką, a do końca 3' łańcuch poliadenylowy (250 reszt adenyłowych). Następnie usuwane są sekwencje niekodujące – introny (kolor czerwony) natomiast sekwencje kodujące białko - eksony (kolor niebieski) są składane w całość. Istnieje również mechanizm alternatywnego składania cząstek mRNA, w którym eksony w pre-mRNA są składane w różnych kombinacjach, dzięki czemu z jednego pre-mRNA powstają różne cząsteczki mRNA kodujące różne białka w różnych komórkach.

Rysunek6. Proces dojrzewania pre-mRNA kodującego białko. Sekwencje kodujące – eksony (kolor niebieski); sekwencje niekodujące – introny (kolor czerwony).

Translacja to proces syntezy łańcucha polipeptydowego w oparciu o informację zawartą w mRNA. Białko jest polimerem aminokwasów połączonych ze sobą wiązaniami peptydowymi. Sposób w jaki sekwencje nukleotydowe mRNA są tłumaczone na sekwencje aminokwasowe łańcucha polipeptydowego określa kod genetyczny (schemat w Części praktycznej).

Etapy translacji:

- synteza aminoacylo-tRNA (przyłączenie właściwego aminokwasu do cząsteczki transportującego RNA (tRNA),
- inicjacja, czyli przyłączenie cząsteczki mRNA do małej podjednostki rybosomu (40S) i dołączenia tRNA z metioniną do kodonu start (5'-AUG-3'),
- elongacja, czyli wydłużanie łańcucha polipeptydowego: przyłączenie dużej podjednostki rybosomu, wiązanie właściwego aminoacylo-tRNA i tworzenie wiązania peptydowego pomiędzy dwoma aminokwasami,
- terminacja - gdy rybosom napotka na jeden z trzech kodonów „stop”(UAA, UGA, UAG)w cząsteczce mRNA. Powstały polipeptyd uwalniany jest z rybosomu, a mRNA jest degradowane.

II. Część praktyczna

1. Rozwiązywanie zadań dotyczących odczytywania kodu genetycznego.

Biosynteza białka zachodzi zgodnie z zasadami kodu genetycznego (Rysunek7). Korzystając z tabeli kodu genetycznego, zapisz kolejność ułożenia aminokwasów w oparciu o sekwencję nukleotydów w mRNA: 5'-AUUAGGUUCGUGGGG-3'. Podaj sekwencję nici kodującej i nici matrycowej DNA dla przedstawionego powyżej odcinka mRNA.

		Druga litera					
		U	C	A	G		
Pierwsza litera	U	UUU Phe UUC UUA Leu UUG	UCU Ser UCC UCA UCG	UAU Tyr UAC UAA STOP UAG STOP	UGU Cys UGC UGA STOP UGG Trp	U C A G	Trzecia litera
	C	CUU CUC Leu CUA CUG	CCU Pro CCC CCA CCG	CAU His CAC CAA Gln CAG	CGU CGC Arg CGA CGG	U C A G	
	A	AUU Ile AUC AUA AUG Met	ACU ACC Thr ACA ACG	AAU Asn AAC AAA Lys AAG	AGU Ser AGC AGA Arg AGG	U C A G	
	G	GUU GUC Val GUA GUG	GCU GCC Ala GCA GCG	GAU Asp GAC GAA Glu GAG	GGU GGC Gly GGA GGG	U C A G	

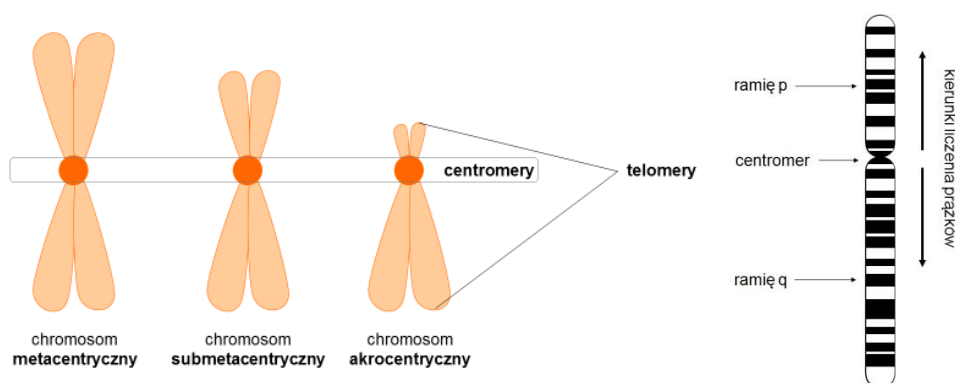
Rysunek 7. Tabela kodu genetycznego. Źródło: <http://xaktly.com/GeneticCode.html>

2. Klasyfikacja ludzkich chromosomów w oparciu o położenie centromeru oraz ustalenie lokalizacji wybranych genów w chromosomach (Rysunek 8 i 9).

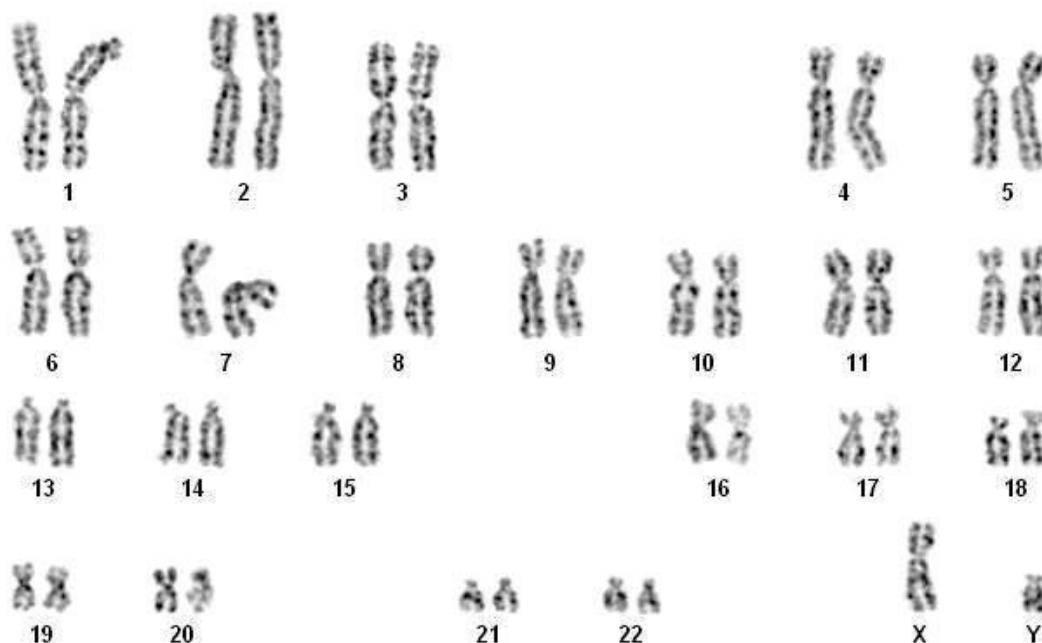
Mapa cytogenetyczna (kariogram) pozwala na rozróżnienie chromosomów na podstawie ich rozmiaru i położenia centromeru, wyróżnienie w chromosomach zestawu prążków oraz określenie lokalizacji genów (każdy gen zajmuje stałe miejsce - locus na chromosomie). Ze względu na położenie centromeru, ludzkie chromosomy dzieli się na metacentryczne

(centromer w środku chromosomu), submetacentryczne (centromer w pobliżu środka) i akrocentryczne (centromer w pobliżu jednego z końców). W celu ustalenia lokalizacji genu prążki liczy się zawsze od strony centromeru do końca ramienia p lub q chromosomu.

Rysunek 8. Typy chromosomów człowieka ze względu na położenie centromeru i wzór prążkowy chromosomu 7.

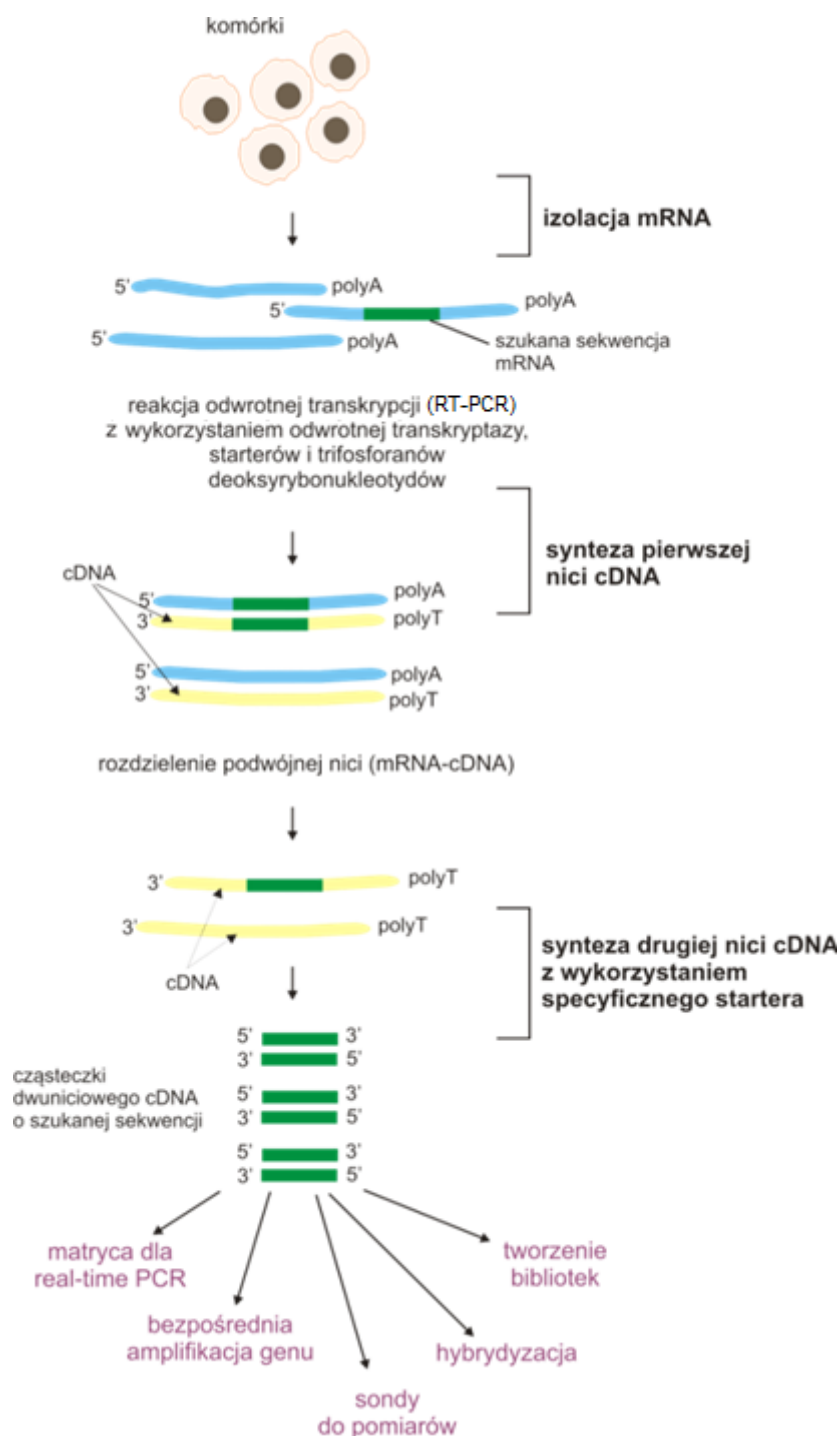
Rysunek 9. Kariogram człowieka. Źródło: <https://prenumeruj.forumakademiczne.pl/fa/2014/06/dzien-z-cytogenetyka/>

Uczniowie dokonują klasyfikacji chromosomów człowieka na podstawie położenia centromeru oraz opisują lokalizację genu o locus 7q31, 12p15 i 17q12.

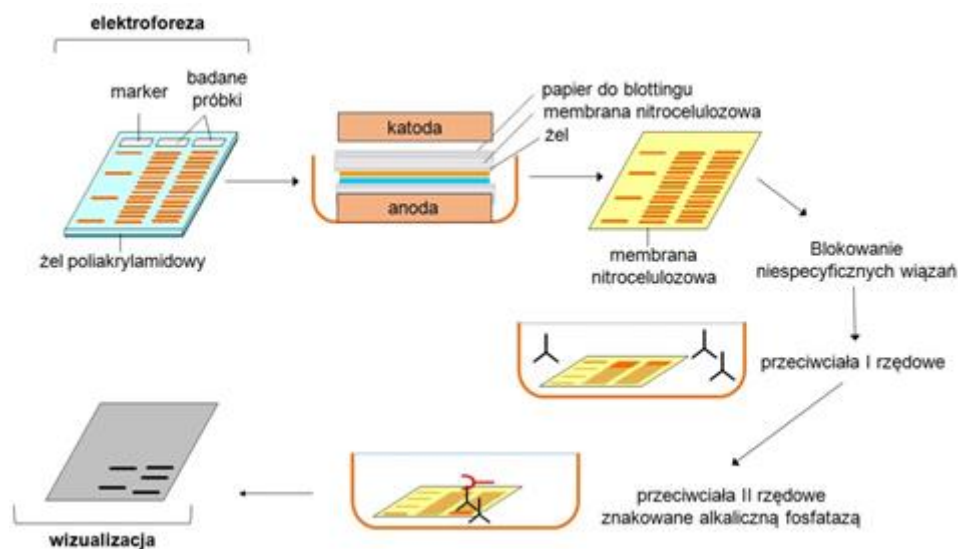
3. Metody badania ekspresji genu (Real Time – PCR) i ekspresji białka (metoda Western blot).

Metoda łańcuchowej reakcji polimerazy w czasie rzeczywistym (*ang. Real Time – PCR*) umożliwia jednoczesne powielanie materiału genetycznego i monitorowanie ilości powstającego produktu (DNA) w każdym kolejnym cyklu reakcji (Rysunek 10). Natomiast metoda Western blot pozwala na ocenę zawartości białka (produktu genu) w materiale biologicznym (Rysunek 11).

Uczniowie zapoznają się z zasadą metody RT-PCR (*ang. reverse transcriptase PCR*) i Western blot oraz aparaturą. Analizują również wyniki badania ekspresji proteasomów w tkance prawidłowej i tkance nowotworowej.

Rysunek 10. Etapy metody RT-PCR.

Rysunek 11. Etapy detekcji białek metodą Western blot.